

**Проф. Т.І. Лядова, асист. М.І. Кириченко, доц. А.В. Бабічев,
проф. О.С. Проценко, доц. Н.О. Ремньова**

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Медична освіта на тлі війни: приклад Каразінського університету

Вища медична освіта є запорукою майбутнього держави, а також її престижу й розвитку, оскільки саме вона гарантує стабільне поповнення медичного персоналу, створює умови для наукових досліджень та інновацій [4, р. 49–55; 18, р. 1281–1288; 24, р. 254]. Навіть у мирний час організувати якісний процес навчання майбутніх медиків є важким завданням, оскільки це пов'язано зі складною взаємодією з клінічними базами, утворенням самодостатньої команди кваліфікованих викладачів, фінансуванням лабораторій і досліджень, створенням привабливих умов для абітурієнтів тощо. Під час воєнних конфліктів освітній процес наражається на безліч додаткових перепон, які насамперед пов'язані з руйнуванням навчальних і дослідних приміщень, пошкодженням інфраструктури, потребою створення безпечних умов для працівників і студентів [11, р. 793-804].

Крім того, загально визнано, що медична освіта й лікарська професія є одними з найскладніших, найемоційніших і найнапруженіших для студентів і молодих спеціалістів. Вона має високі показники академічного, фізичного й ментального навантаження, що призводить до стресу, емоційного вигорання, появи етичних дилем і сумнівів у власних силах і здібностях. Війна чимдуж посилює ці проблеми й вимагає від студентів і лікарів титанічних зусиль для продовження навчання і роботи [23, р. 15–17]. Зокрема, перебування в умовах воєнного конфлікту призводить до розвитку в студентів і лікарів розладів психічного здоров'я, як-от тривожність, стрес і депресія [1, р. 1–8]. Крім того, ризики, які війна несе лікарям і молодшому медичному персоналу, значно підвищують імовірність виникнення дефіциту спеціалістів із лікувальної справи і, як наслідок, вимагають від держави та вищих навчальних закладів створення якнайбільше спри-

ятливих і безпечних умов для підготовки молодого покоління медиків.

Із 24 лютого 2022 року Україна потерпає від повномасштабного вторгнення Російської Федерації — підступного агресора, який не цурається порушувати міжнародне право і завдавати удари по цивільним об'єктам, освітнім і медичним закладам, а також мобільним рятувальним бригадам медиків. Це чинить сильний психологічний тиск на медиків, змушує їх переосмислювати й переоцінювати значущість власної професії та свою роль у суспільстві. Також це має вплив і на тих, хто ще тільки готується стати лікарем і наразі здобуває медичну освіту — війна створила для студентів-медиків українських несприятливі умови, особливо на тих територіях, які найбільше страждають від агресії. Очікування тривожних новин, страх утратити близьких, жалоба за загиблими, постійне переривання навчання повітряними тривогами або вимкненнями електроенергії, потреба змінювати місце проживання — все це посилює втому й розпорошує увагу, що має негативний вплив на здатність студентів зосереджуватися на навчанні, утримувати знання в пам'яті та знаходити час і сили на участь у наукових дослідженнях [15, р. 5; 5].

Війна вкрай негативно впливає на таку важливу, але водночас вразливу частину системи охорони здоров'я, як медична освіта і, як наслідок, на загальний стан здоров'я і добробуту нації [20, р. 105980]. Дослідження діяльності закладів медичної освіти під час воєнних конфліктів є надзвичайно актуальною в наш час темою, коли війна вирує в Україні й загрожує перетворитися на глобальний конфлікт. Вивчення цієї теми з перспективи історії може допомогти виявити в ній особливі тенденції та закономірності, які дозволять краще зрозуміти проблему й обрати правильний шлях для її подолання або полег-

шення. Ця стаття є спробою дослідити вплив війни на медичну освіту, який є загальним для світового досвіду, з особливою увагою на досвід медичного факультету Каразінського університету під час двох періодів його існування: часів влади над Харковом Російської імперії та часів незалежної України.

Медична освіта під час війни: світовий досвід

Молоді медики на фронті й у тилу. Однією з підступностей війни є те, що вона є непередбачуваним і часто неконтрольованим процесом, який може завершитися за декілька тижнів, а може тривати роками; може бути локалізованим у певних географічних межах, а може неочікувано перекинутися на більш значні території. Так сталося, наприклад, улітку 1914 року, коли світ дізнався про початок війни між декількома країнами Європи. Більшість європейців уважали, що конфлікт завершиться до різдвяних свят і навряд чи торкнеться саме їх [8, р. 227]. Ніхто не міг на той час навіть уявити, що ця війна перетвориться на світову, триватиме до осені 1918 року і призведе до важких наслідків, одним з яких буде втрата великої кількості медичного персоналу.

Така невизначеність ходу і тривалості війни завжди викликала сумніви під час прийняття рішень, оскільки людина, яка наважувалася присвятити себе захисту своєї країни й рятуванню поранених, не могла ні спланувати своє майбутнє, ні передбачити кількості й складності тих випробувань, які поставнуть перед нею протягом воєнного конфлікту. Ця невизначеність створює моральну дилему також і для лідерів медичної професії, на яких орієнтується молодь, оскільки від їхньої реакції на початок війни та позицію щодо участі в ній залежать сотні чи навіть сотні тисяч життів.

На початку будь-якої війни студенти-медики зазвичай поставали перед важким вибором: продовжити навчання чи приєднатися до лав військових медиків. Участь у війні означала причетність до доброї справи, виконання громадянського й професійного обов'язку, відчуття власної користі, можливість швидко отримати досвід і славу. Натомість уникання участі у війні задля продовження навчання, хоча й дозволяло отримати повноцінну медичну освіту, викликало відчуття сорому, пригнічувало впевненість у собі та своїй мужності, а також загрожувало осудом із боку суспільства. Тож студенти та їхні батьки, поставши перед таким вибором, зазвичай покладалися на думку тих, хто в їхніх очах мав непохитний авторитет — викладачів, старших лікарів і лідерів у сфері лікарської професії. А вони, очікуючи швидкого завершення війни перемогою, здебільшого радили молодикам записуватися на фронт добровольцями, щоб не прогавити можливість отримати багатий практичний досвід, а також отримати шанс швидко просунути кар'єрними сходами. Втім, у випадках, коли війни перетворювалися на масштабні й тривалі, такі заклики виявлялися фатальними як для юнаків, так і для нації, яка

лишалася без нових лікарів. Це було особливо небезпечно через те, що війна спричиняла спалахи інфекційних захворювань, загальне погіршення фізичного і ментального здоров'я населення, а також мала наслідки, які давалися взнаки ще довгий час після періоду активних бойових дій і вимагали значної уваги та протидії з боку системи охорони здоров'я [17, р. 869–884; 15, р. 5].

Так, наприклад, сталося у Великій Британії під час Першої світової війни, де президент Генеральної Медичної Ради Генрі Морріс і Генеральний хірург Альфред Кіог заохочували студентів останніх курсів медичних факультетів кидати навчання і записуватися добровольцями на фронт. Первинна хвиля загального ентузіазму, а також можливість одразу отримати посаду помічника хірурга підштовхнули чималу кількість студентів-медиків та інтернів кинути навчання і записатися добровольцями на фронт. Проте війна виявилася не такою швидкою і легкою, як здавалося на перший погляд, і вже наступного року багато хто з добровольців захотів повернутися. Країна стикнулася з величезними втратами серед молодих лікарів і значним зниженням кількості студентів на медичних факультетах. Щоб урятувати систему охорони здоров'я від дефіциту кадрів, ухвалили рішення дозволити повернутися з фронту до навчання тим студентам, які записалися до Територіальної оборони (Territorial Forces), а також надати відстрочку тим студентам, які залишилися на факультетах. Тим, хто потрапив до лав офіційних військ, належало продовжувати службу. Багато хто з них загинув на фронті, через що суспільство з осудом дивилося на студентів, які залишилися на факультетах, і називали їх «ухилянтами» (shirker). До того ж фельдмаршал Герберт Кітченер офіційно звернувся до студентів-медиків останніх двох курсів (четвертого і п'ятого) і закликав їх зробити все можливе для того, щоб достроково завершити навчання і записатися на фронт. Усе це суттєво впливало на моральний стан студентів і заважало їм зосереджуватися на освіті. На їхній захист став Воєнний офіс, який рекомендував студентам-медикам не поспішати, а дотримуватися програми навчання. Крім того, в червні 1915 року редакція впливового журналу The British Medical Journal закликала суспільство не тиснути на студентів, оскільки «кожен, хто перешкоджає майбутнім медикам робити себе компетентними й кваліфікованими у своїй професії, роблять країні ведмежу послугу» [12, р. 977] [8, р. 227–228]. Проте, об'єктами рекрутерів у Великобританії продовжували бути не лише студенти останніх курсів, а й навіть друго- і третьоккурсники, за утримання яких у навчальних аудиторіях боролась чи не вся медична спільнота держави [13, р. 785].

Під час загальної мобілізації початку 1916 року, під яку підпадали всі придатні чоловіки від 19 до 45 років, студентів-медиків Великобританії звільнили від служби за умови успішного складання всіх поточних іспитів, що свідчить про усвідомлення державою потреби зберегти молоде покоління лікарів. Полювання на неуспішних студентів-медиків рекруте-

рами тривало протягом усіх років війни, що стало додатковою мотивацією для старанного навчання й отримання високих оцінок [8, р. 229].

Руйнації та їхній вплив на якість медичної освіти. Воєнні дії зазвичай спричиняли руйнацію інфраструктури, дефіцит енергопостачання, зменшення фінансування освітнього процесу, скорочення штату науково-педагогічних працівників, порушення взаємодії університетів із клінічними базами й постачальниками послуг, втрату навчальних будівель, окремих приміщень і оснащення тощо [9]. Наприклад, у Китаї за часів Другої світової війни в їдальнях медичних факультетів бракувало меблів і стабільного постачання харчів, через що студентам доводилося їсти стоячи і влаштовувати чергування на кухні, щоб кухар не привласнив жодного шматочка їжі, а іноді навіть битися між собою за порцію обіду [7, р. 19]. Іншим прикладом є Багдад за часів Іракської війни (2003–2011), де через переривання міжнародних зв'язків порушилася можливість підтримувати й оновлювати обладнання навчальних аудиторій та лабораторій медичних вишів, а зруйнована інфраструктура призвела до проблем із забезпеченням вишів електроенергією [16, р. 182–183].

Пошкодження інфраструктури також призводило й до інших типових супровідників війни — голоду й хвороб. Наприклад, вони були настільки поширеними серед вже згаданих студентів-медиків Китаю за часів Другої світової війни, що багато хто з них не доживав до випускних іспитів [7, р. 19].

Стрес, втома і падіння ефективності навчання. Ще одним наслідком війни для освіти був тривалий і важкий стрес у студентів. Дослідження ментального стану ізраїльських студентів-медиків під час Війни в Секторі Гази (2008–2009) виявили, що більшість із них постійно відчували себе напруженими, схвилюваними й знервованими. Цей стан, зокрема, погіршувався ще й через потребу обмежувати до мінімуму час перебування на відкритому просторі та постійно тримати в пам'яті маршрут до найближчого бомбосховища [21, р. 146]. Відомо, що будь-який стрес погіршує здатність до зосередження і негативно впливає на успіхи в навчанні, проте важкий стрес під час війни непомірно виснажує студентів і робить навчання малоефективним [15, р. 5; 5].

У деяких країнах, які встановили мобілізаційні привілеї для медичних вишів, загальний рівень ефективності навчання студентів знижувався ще й через те, що велика кількість абітурієнтів обирала лікарську справу не за покликом серця, а лишень для того, щоб уникнути потрапляння на фронт, як, наприклад, сталося в Німеччині за часів Другої світової війни [3, р. 493–494]. У таких випадках, окрім стресу, пов'язаного з війною, низький рівень кваліфікації студентів зумовлений ще й браком зацікавленості медичною професією і прагнення опанувати нею.

Модифікація навчальної програми під час війни. Типовою реакцією міністерств освіти й охорони здоров'я на початок війни зазвичай було скорочення навчальної програми для прискореного випуску молодих медиків, або ж форсований достроковий

випуск без повного завершення навчання. Підвищений ризик не завершити навчання й потрапити на фронт мали інтерни, які, як уважалось, замість інтернатури могли отримати практичний досвід на війні. Проте часто, через нестачу спеціалістів, вони не мали можливості отримати кваліфіковану пораду від старших колег і мусили покладатися на свої обмежені книжкові знання. Зокрема на це звертали увагу під час Другої світової війни досвідчені лікарі США, де інтерни підлягали мобілізації, а медичні виші прискорили навчання студентів, скоротивши канікули [10, р. 88, 91].

Слід також зауважити, що війна завжди диктувала нові вимоги до медичних навчальних закладів і створювала специфічні запити. Україн важливими під час війни були курси з первинної допомоги, військової медицини, невідкладної хірургії, реабілітації, а також психіатричної та психологічної допомоги [6, р. 157–161; 2, 276–284]. Отак, зокрема, сталося в США під час Війни в Перській затоці (1990–1991), коли в програмі підготовки медиків до фронту скоротили вивчення цивільних тем для того, щоб розширити вивчення процедур, потрібних для воєнного часу [19, р. 658].

Багатий, проте специфічний досвід. Чи не єдиним позитивним фактором впливу війни на медичну освіту вважається можливість отримати багатий практичний досвід, особливо в тих містах і навчальних закладах, які приймали велику кількість поранених. Утім, навіть цей досвід здебільшого був корисним саме для воєнного часу. Наприклад, у своєму листі до журналу «Medical Teacher», сирійські викладачі медичних факультетів зазначили, що Громадянська війна в Сирії (триває з 2011 року) надає студентам-медикам досвід роботи з тисячами пацієнтів, які мають досить широкий, але притаманний саме війні спектр хвороб і ушкоджень (як-от вибухові травми, хімічні опіки, психічні розлади й психологічні проблеми). Також вони звернули увагу на те, що в умовах тривалої війни й занепаду системи охорони здоров'я студенти мають можливість на власні очі побачити такі інфекційні захворювання, які в мирних країнах вважаються викоріненими [25, р. 861–862], що яскраво свідчить про нездатність системи охорони здоров'я ефективно здійснювати епідеміологічний контроль під час війни.

Отже, історичні приклади світового досвіду впливу війни на медичну освіту демонструють певні загальні риси й вказують на головні проблеми воєнного часу під час підготовки лікарів. Насамперед це ризики й дилеми, які пов'язані з плануванням мобілізації молодих лікарів-інтернів і заохоченням студентів-медиків до переривання навчання і добровільної участі у воєнних діях. Наслідки необдуманих рішень щодо цього можуть бути непередбачуваними. Початок війни зазвичай викликає піднесення патріотизму й ентузіазму серед молоді, проте, у разі її затягування або розширення, це може призвести до невинуватих утрат і дефіциту медичного персоналу не лише на фронті, а й в тилу. Іншими важливими проблемами є руйнація освітніх приміщень і

оснащення, порушення взаємодії освітніх закладів із партнерами (зокрема з клінічними базами й постачальниками послуг), погіршення фізичного і ментального здоров'я студентів, скорочення програми навчання та її спеціалізація на воєнних дисциплінах, а також набуття хоча й інтенсивного, проте здебільшого вузькоспеціалізованого досвіду.

Медичний факультет Каразінського університету за часів влади імперії

Каразінський університет і підготовка військових медиків. Каразінський університет заснували здебільшого завдяки ініціативі й фінансам патріотично налаштованих харків'ян 1805 року — за часів перебування Харкова під владою Російської імперії. Агресивна зовнішня і внутрішня політика цієї держави зумовили особливі вимоги до підготовки лікарів і постійну потребу в їхніх послугах, оскільки численні війни потребували великої кількості лікарів на фронті для порятунку поранених, а також у тилу для продовження лікування й догляду за ними. До того ж епідемічні умови, які були супутниками або наслідками війн, значно посилювали потребу в освічених лікарях, які могли планувати профілактичні й протиепідемічні заходи, створювати й застосовувати вакцини, а також вміти розпізнати різноманітні патології, з якими вони могли стикнутися протягом служби в армії.

Це зумовило вкрай гостру потребу для імперії в налагодженій медичній освіті, а також особливу концентрацію уваги на підготовці саме спеціалістів у військовій медицині. Зокрема для спеціалізованої підготовки медиків ще наприкінці 18 століття заснували Санкт-Петербурзьку Військово-медичну академію. Багато вихованців цього закладу були викладачами медичного факультету Каразінського університету й передавали харківським студентам-медикам свою військову виправку. Зокрема, це були Степан Костюрін (професор кафедри загальної патології), Тимофій Богомолів (професор медичної хімії і фармакології), Дмитро Кураєв (професор медичної хімії), Сергій Попов (професор фармакології), Сергій Деліцин (професор оперативної хірургії) і Леонід Орлов (професор хірургічної патології). Цей перелік міг би бути набагато більшим, оскільки випускники Військово-медичної академії активно подавали свої кандидатури на вакантні викладацькі посади Каразінського університету, але виборча комісія медичного факультету зазвичай віддавала перевагу кандидатам із власних вихованців.

Стабільному припливу молодого покоління військових медиків слугували умови безкоштовного навчання в імперських університетах, які заснували в багатьох губерніях протягом 19 століття. Устав цих університетів зобов'язував бюджетних (казенно-коштных) студентів відслужити у військовому або громадянському відомстві щонайменше шість років [46, с. 38]. Військова служба була хоч і небезпечною, проте надавала більше можливостей для кар'єрного зростання, ніж громадянська.

Нагальним питанням для медичних факультетів було забезпечення студентів знаннями й досвідом військової медицини. Це досягалося через викладання як спеціалізованих курсів, так і практику студентів із пацієнтами-військовими. У Харкові була можливість забезпечити стабільну практику з військовими через взаємодію з одним із найстаріших лікувальних закладів міста — військовим госпіталем. Проте, реалізувати таку взаємодію виявилось непростим через небажання військової адміністрації відкривати свої двері студентам, тож довелося шукати джерела досвіду в інших місцях. Наприклад, постійної уваги з боку лікарів потребували військові поселення, створені імперією для захисту нестабільних кордонів, а також для забезпечення лікування й догляду за хворими й покаліченими воїнами. Зокрема багато таких поселень влаштували в сучасних Харківській та Луганських областях, що давало каразінським студентам можливість отримати практику взаємодії з пацієнтами-військовими. Відомо, що влітку 1838 року університет профінансував навчально-практичну подорож українськими військовими поселеннями для чотирьох студентів-медиків під керівництвом професора хірургії Тита Ванцетті. Протягом двох із половиною місяців вони відвідали чимало пацієнтів і провели 83 операції [27, с. 276].

Протягом 19 століття кількість студентів-медиків у Каразінському університеті швидко зростала, а їхня програма навчання постійно розширювалася, тож поодинокі відвідування військових поселень не могли сповна задовольнити потреби студентів у досвіді. Це підштовхувало викладачів медичного факультету до більш наполегливих спроб налагодити стабільну співпрацю з Харківським військовим госпіталем, який після переїзду медичного факультету на північну околицю міста (нині новий центр міста) опинився в безпосередній близькості до його навчальних корпусів і клінік. Досягти згоди з керівництвом госпіталю вдалося в останній чверті 19 століття: з 1881/82 академічного року дозволили лише демонструвати військових пацієнтів студентам п'ятого курсу, а з 1885/86 академічного року на базі госпіталю почалося систематичне викладання занять із венеричних захворювань, хірургічної патології, а також ларінго- і отоскопії [27, с. 98–101].

Крім цього, деякі викладачі медичного факультету додатково готували студентів до військово-медичної справи. Наприклад, у 1891–1894 роках доцент Олександр Краснов викладав приватний курс «Військово-польова хірургія» [27, с. 272].

Усі ці заходи з боку медичного факультету були продиктовані вимогами міністерства освіти й мали забезпечити войовничу імперію постійним поповненням молодих військових лікарів для використання їхнього потенціалу та ресурсу у воєнних конфліктах, а також для забезпечення міжвоєнних потреб армії (догляду за інвалідами війни та військовими поселенцями).

Каразінські медики на фронті. У періоди війн, яких за час існування імперії було чимало, деяким

співробітникам і студентам медичного факультету Каразінського університету довелося кидати роботу й навчання для того, щоб брати участь у військових діях на посадах лікарів або санітарів. Крім того, численні війни мали ще один прихований ризик для медичної освіти — часту потребу прискорювати навчання для того, щоб відправити на фронт якомога більше нових молодих лікарів [27, с. 46].

У перший рік Кримської війни (1853–1856) з медичного факультету Каразінського університету достроково випустили 29 студентів п'ятого курсу, а 22 — четвертого курсу. В останній рік війни, який припав на 1855/56 академічний рік, імперія знову зажадала поповнення лікарів, через що факультету довелося достроково випустити 22 студента-медика. Ці юнаки, які не отримали ні повного навчання, ні достатнього практичного тренування, потрапили в жерло війни, де їм довелося здобувати досвід на такій шаленій практиці, якої не бачили навіть найдосвідченіші цивільні лікарі.

Відправилися на фронт Кримської війни також і викладачі медичного факультету, зокрема доцент судової медицини Альберт Пітра і професор анатомії Тимофій Іллінський. Останній до викладацької посади мав значний досвід роботи лікарем трьох військових госпіталів, а от Альберт Пітра лише за декілька років до початку війни завершив навчання і мав за плечима лише досвід роботи лікаря в медичних кабінетах гімназії та університету, а також короткострокове керування університетським госпіталем для поранених. На фронті цим викладачам, крім піклування за хворими й пораненими, довелося також боротися з епідемією тифу, яка спалахнула серед солдатів [51, с. 54, 69].

Навесні 1864 року, під час придушення Польського «Січневого» повстання, влада імперії знов вимагала від медичного факультету зробити прискорений випуск лікарів, але на цей раз без скорочення навчальної програми і з посиленням викладанням хірургії. Для того, щоб виконати ці вимоги, професор хірургії Вільгельм Грубе займався зі студентами додатково у вихідні й святкові дні [27, с. 46].

У січні 1877 року, під час підготовки Російської імперії до війни з Туреччиною, видали наказ провести черговий прискорений випуск студентів-медиків до початку літа (війна почалася наприкінці квітня). Для того, щоб хоч якось підготувати юнаків до ролі військових лікарів, медичний факультет підсилив заняття з військово-польової хірургії, виділивши час на додаткові лекції, які читали такі досвідчені хірурги, як професор Михайло Кузнецов і доценти Олексій Дудукалов і Павло Морозов.

Із початком Російсько-Турецької війни (1877–1878) на фронт відправилися професор хірургії Вільгельм Грубе, професор офтальмології Леонард Гіршман і доцент анатомії Павло Морозов. Професор Грубе почав службу з кавказького фронту й звідти був переведений на дунайський, де очолив дивізійний лазарет, керував перев'язувальним пунктом під час облоги Плевена, а згодом був призначений завідувачем тимчасового госпіталю. На Кавказький

фронт на посаду прозектора Тифліського воєнного госпіталю, одразу після випускних іспитів, відрядили вихованця медичного факультету Володимира Високовича. Після повернення з війни до Харкова цей досвід дозволив йому зайняти посаду прозектора й доцента кафедри патологічної анатомії [51, с. 101].

У цій війні довелося взяти участь також багатьом майбутнім професорам медичного факультету Харківського університету, які на той час були ще студентами, або молодими вихованцями інших навчальних закладів. Наприклад, майбутні професори судової медицини Василь Анреп і Феодосій Патенко служили на європейському фронті. Перший потрапив на війну молодим лікарем за рік після закінчення медико-хірургічної академії та прослужив молодшим ординатором військово-польового госпіталю два роки. Другий наприкінці війни був ще студентом п'ятого курсу тієї ж академії, але записався на фронт за порадою свого викладача, професора Сергія Боткіна. Добровільна участь у війні надала студенту Патенко особливі привілеї — після повернення й закінчення навчання йому не лише дозволили залишитися в академії для підготовки до захисту дисертації, а й дозволили робити це чотири роки замість звичайних двох [51, с. 72, 74].

У часи придушення російською армією «Боксерського повстання» в Китаї (1899–1901), у Маньчжурію відправили викладача гігієни Володимира Фавра і викладача хірургії Михайла Кузнецова. Останній служив старшим хірургом санітарного загону Червоного Хреста й за особливі заслуги був нагороджений декількома відзнаками [27, с. 279].

Російсько-Японська війна (1904–1905) забрала на фронт чимало співробітників медичного факультету, що помітно скоротило штат університетських клінік. Зокрема в одній лише госпітальній хірургічній клініці мобілізували чотирих із п'яти ординаторів. У листопаді 1904 року, у розпал цієї війни, Міністерство народної освіти наказало провести прискорений випуск студентів-медиків для відрядження їх на Далекий Схід санітарами, що було пов'язано з великими людськими втратами й поширенням епідемії холери. Студентів із факультету забрали так багато, що професор госпітальної хірургії Микола Соколов зазначив, що в цей осінній семестр лекції йому читати було ні для кого [27, с. 46, 266; 52, с. 370].

Восени 1914 року, з початком Першої світової війни, скасували відстрочку від мобілізації студентам старших курсів, тож досить скоро їх почали масово відправляти на фронт. Тих студентів, які за певних обставин не підпадали під мобілізацію до армії, відправили на роботу в оборонній промисловості. Для того, щоб швидко поповнити медичний персонал на фронті, навчальну програму на медичних факультетах скоротили з п'яти до чотирьох років, а деяких студентів-медиків, навіть до закінчення навчання, залучали до праці молодшим і середнім медичним персоналом у санітарних потягах.

Практика прискорених випусків торкнулася також і Жіночого медичного інституту, який заснували викладачі Каразінського університету лише за

чотири роки до початку Першої світової війни. Вже восени 1914 року провели достроковий випуск 268 медиків, більшість з яких відправили на службу до військових госпіталей. Утім, дівчата вочевидь не противилися такій долі й, навпаки, мали піднесений моральний дух, бо деякі зі студенток молодших курсів інституту з власної ініціативи призупинили навчання та йшли на фронт працювати фельдшерками й медсестрами.

Каразінські медики в тилу війни. Якщо навіть лікарі й студенти Харкова не брали безпосередньої участі у порятунку поранених на фронті, то часто їм вистачало роботи й у тилу, особливо під час тих війн, відлуння яких відчував на собі Харків.

Кримська війна, зокрема, принесла до Харкова велику кількість поранених, яких транспортували сюди в санітарних вагонах залізницею. Викладачі медичного факультету одразу ж відгукнулися на потребу в допомозі лікування такої кількості пацієнтів містом і звернулися до керівництва університету з проханням влаштувати спеціальне приміщення для догляду за пораненими, яких вони готові були лікувати без оплати. Отак з'явився тимчасовий госпіталь Каразінського університету, який дуже швидко переповнився, тож поранених розміщували в усіх вільних місцях, які надавали для цього харківські установи й заможні містяни. Загалом до госпітальної системи університету залучили щонайменше шість будівель (госпіталь університету, приміщення Духовної семінарії, дома харків'ян Водопр'янова, Цигарева, Радина і Чистякова), в яких влаштували спеціалізовані лікувальні відділення. У цих відділеннях врятували життя багатьом сотням пораненим. Зокрема відомо, що лише в домах харків'ян Радина і Чистякова утворили вісім відділень по 75 ліжок у кожному. Обов'язки керування окремими відділеннями в Харкові взяли на себе викладачі медичного факультету: Карл Демонсі, Петро Наранович, Август Струве, Тимофій Іллінський, Іван Свиридов, Альберт Пітра, Федір Альбрехт, Іполит Вилкомирський, Федір Ган, Григорій Риндовський, Іван Калениченко, Єгор Гордеєнко та інші. Активну участь у допомозі своїм наставникам брали студенти-медики [27, с. 45].

Під час Російсько-Турецької війни поранені знову почали надходити до Харкова. Медичний факультет Каразінського університету разом із харківським відділенням товариства Червоного Хреста організували тимчасові військові госпіталі у власних приміщеннях. Університет надав для цього свою урочисту залу, а Червоний Хрест — свої бараки. На чолі університетського госпіталю став професор Іван Зарубін, а в бараках товариства влаштували два відділення: хірургічне, яким також керував професор Зарубін, і терапевтичне, яке очолили професори Іван Оболенський та Олександр Кузнецов. Помічником професора Зарубіна був доцент Олексій Дудукалов, який за власний кошт фінансував утримання двох бараків для поранених. До обов'язків студентів п'ятого курсу додали піклування за пацієнтами цих госпіталів щонайменше по три години на тиждень. Слід

також зауважити, що у складі Червоного Хреста тоді працювало чимало вихованців медичного факультету. Зокрема ординатором барачного госпіталю був Емілій Беллін, а лікарем на санітарних потягах працював Василь Данилевський, обидва — майбутні видатні науковці й викладачі медичного факультету [27, с. 46].

Із початком Першої світової війни в липні 1914 року, рада Каразінського університету, не гаючи часу, постановила створити тимчасовий госпіталь для поранених і фінансувати його з коштів університетського бюджету. Професори всіх факультетів висловили своє бажання допомагати в цій ініціативі й пообіцяли щомісячно жертвувати на утримання госпіталю по 3 % зі своїх окладів і ще по 20 % із надбавок; молодший викладацький склад університету й інші співробітники погодилися жертвувати 1 % із щомісячного окладу. Деякі професори не зупинилися на цьому й пообіцяли самостійно фінансувати утримання окремих ліжок у госпіталі. Їхньому прикладу наслідували інші громадяни й установи Харкова — утримання ліжок зголосилися колективно фінансувати співробітники університету, члени правління Холодногірського товариства освіти, студентки Жіночого медичного інституту й Товариства трудящих жінок. Госпіталь влаштували на першому поверсі будівлі біологічного факультету (нині Каразінський музей природи), який переобладнали для зручного догляду за пораненими, якими мав піклуватися лікар і троє помічників зі студентів четвертого курсу. Керівництво госпіталем взяли на себе викладачі медичного факультету: завідувачем призначили професора кафедри госпітальної хірургії Юліана Пенського, а його консультантами стали професор кафедри нервових і душевних хвороб Яков Анфімов і професор кафедри госпітальної терапії Костянтин Георгієвський [48, с. 5–7, 12–17].

Організація тимчасового університетського госпіталю була одним із найяскравіших прикладів тісної співпраці між факультетами Каразінського університету, а також активної участі всієї університетської громади у справі порятунку поранених. Не лише фінансування госпіталю складалося здебільшого з пожертв викладачів усіх факультетів, а його оснащення також зібрали завдяки згуртованій підтримці різноманітних підрозділів, які надали необхідні меблі зі своїх аудиторій і кабінетів, а професор органічної хімії Мартин-Роберт Крімберг ще й запропонував безкоштовно проводити медичні аналізи у своїй лабораторії. Жінки з родин співробітників університету також не стояли осторонь — вони згуртувались у «Дамський комітет» на чолі з Марією Багалій (дружиною видатного історика й колишнього ректора університету Дмитра Багалія) задля організації якнайліпших умов роботи лікарів і побуту пацієнтів. Вони швидко забезпечили університетський госпіталь усім необхідним: підготували приміщення, закупили харчі, найняли потрібний персонал (зокрема кухарку й посудомийку для їдальні), зголосилися виконувати функції медичних сестер і розробили систему почергового догляду за пацієнтами

й обслуговування їдальні. Дехто з дружин і дочок викладачів (а іноді й самі викладачі) влаштовували в госпіталі творчі розважальні вечори, щоб підбадьорити солдатів [48, с. 15–17, 33–36].

Однак не лише в університетському госпіталі каразінські медики допомагали пораненим під час Першої світової війни. Ще один великий госпіталь був влаштований у будівлі Харківського медичного товариства, членами якого були працівники й вихованці медичного факультету. Зокрема, пацієнтів у ньому лікували професор кафедри патологічної анатомії Микола Мельников-Разведенков, професор кафедри гігієни Степан Коршун, професор кафедри оперативної хірургії Броніслав Пржевальський, доцент кафедри гігієни Володимир Фавр, доцент кафедри офтальмології Євсей Браунштейн, доцент кафедри патології і терапії Михайло Трахтенберг, асистент кафедри загальної патології Володимир Бобін, а також студенти Ібянський і Піетт. Так само як і в університетському госпіталі, лад у палатах Медичного товариства взяли на себе дружини й доньки медиків: вони підтримували чистоту, по черзі доглядали за хворими й пораненими, годували їх, влаштовували розважальні заходи для підтримки морального духу пацієнтів, а також писали під диктовку листи їхнім близьким, або навчали солдат грамоті, щоб ті могли листуватися самостійно [48, с. 8–15, 17–19, 55].

Для відпочинку й одужання поранених військових професор Микола Мельников-Разведенков організував санаторій у Слов'янську, а також брав участь в організації притулку для дітей, постраждалих від війни, оскільки до Харкова у великій кількості прибували не лише поранені солдати, а й біженці з постраждалих міст [31, с. 50–51].

Організація курсів із підготовки молодшого військово-медичного персоналу. Крім безпосередньої допомоги пораненим, медичний факультет піклувався також і про навчання цьому інших. Зокрема, 1871 року в клініках Каразінського університету отримали підготовку перші сестри милосердя харківського відділення організації Червоного Хреста. Важливу роль у цьому, як і у виникненні самого відділення, зіграв професор Вільгельм Грубе. 1877 року, після початку Російсько-Турецької війни, він знов організував курси для сестер милосердя, які віддячили йому тим, що активно брали участь у догляді за пораненими в тимчасовому госпіталі університету.

За часів Російсько-Японської війни справу Вільгельма Грубе у співпраці з Червоним Хрестом продовжив професор Іван Зарубін, який, зокрема, підготував санітарні загони для порятунку поранених. Крім нього, чимало інших викладачів медичного факультету викладали прискорені курси для сестер милосердя Червоного Хреста, яких держава планувала відправити на фронт Далекого Сходу для догляду за пораненими й надання їм первинної допомоги.

Під час Першої світової війни у Харківському медичному товаристві викладачі Каразінського

університету викладали для сестер милосердя курси з догляду за пораненими, на які записалося понад чотирьох сотень волонтерок [59, с. 438; 59, с. 212]. Професор кафедри судової медицини Микола Бокаріус, поза тим, що керував прийманням і розподіленням поранених солдатів із санітарних поїздів, організував також курси для санітарів, медичних сестер, дезінфекторів та інструкторів із боротьби з токсичними газами. У період із 1915 до 1917 роки на цих курсах отримали знання приблизно вісім сотень слухачів [39, с. 13].

Отже, на медичному факультеті Каразінського університету за часів влади імперії були наявні ознаки, які притаманні медичній освіті воєнних часів інших держав. В умовах абсолютної монархії навряд чи хто міг висловитися на захист продовження навчання студентів і збереження тим самим майбутнього системи охорони здоров'я. Якщо для викладачів медичного факультету доля їхніх вихованців і була цінною, то для Міністерства народної освіти вони були маленькими гвинтиками великої системи імперії. Оскільки більшість згаданих війн торкнулися Харкова лише через наплив поранених і біженців, то проблем руйнації навчальних приміщень і пошкодження інфраструктури місто не зазнало так, як цього зазнали постраждалі від тих війн регіони. Про психологічний стан студентів наразі важко міркувати через брак достатньої кількості джерел за цією темою. Натомість сповна проявилися такі ознаки воєнного часу, як зосередження уваги на військових дисциплінах, скорочення навчальної програми, прискорення випуску лікарів, відрядження студентів і співробітників медичних факультетів на фронт.

Утім, війни продемонстрували людяність студентів і співробітників Каразінського університету, які були готові пожертвувати власними коштами, часом, силами, здоров'ям і навіть життям заради допомоги людям, які постраждали від війни. Взаємодія і підтримка всіх факультетів Каразінського університету продемонструвала, що медичний факультет був частиною великої і неподільної родини, яка допомогла йому реалізовувати такі ініціативи, які були не під силу відокремленим медичним освітнім закладам.

На жаль, зміна влади й ідеології в державі невдовзі після завершення Першої світової війни призвели до того, що медичний факультет на тривалий час прибрали зі складу Каразінського університету. Відродився він лише 1993 року, за часів молодого та незалежного України.

Медичний факультет Каразінського університету після початку війни з Російською Федерацією

Початок війни й руйнацій. Після здобуття Україною незалежності, наша держава розвивалася в мирному й гуманному напрямку, не беручи участь у жодному конфлікті й високо цінуючи свободу і життя своїх громадян. Проте, наш східний сусід, який успадкував світогляд й амбіції колишніх Росій-

ської імперії та Радянського Союзу, протягом цього періоду розпочав або взяв участь у 14 воєнних конфліктах. Одним із них став підступний напад на Україну, який розпочався 2014 року і досяг жахливих масштабів із 24 лютого 2022 року. Ця подія змусила Каразінський університет і його медичний факультет стикнутися з такими викликами і пережити такі втрати, яких у 21-му столітті ніхто не міг передбачити, і до яких ніхто не міг бути готовим. Підступний ворог почав завдавати масовані ракетні й артилерійські удари по Харкову, не жаліючи ані історичних пам'яток, ані цивільних об'єктів, ані життя безвинних і беззахисних людей.

У перші місяці вторгнення на півночі Харкова була знищена університетська клініка медичного факультету, яка тільки розпочала повноцінно свою роботу і на яку покладали дуже великі надії. Ця лікарня невдовзі мала перетворитися на одну із клінічних структур Центру ядерної медицини і головного центру отримання практичних навичок для студентів. Вона була однією з перших будівель Харкова, які опинилися на шляху загарбників, тож масивні обстріли призвели до руйнувань будівлі та клінічного обладнання (більшу частину якого, ризикуючи власним життям, врятували співробітники університету та факультету) [26]. Протягом наступних років війни постраждали й інші будівлі та приміщення університету — був значно пошкоджений корпус фізико-технічного факультету поряд із університетською лікарнею, майже повністю знищений корпус економічного факультету та університетський спорткомплекс, зруйновані й пошкоджені корпуси та окремі приміщення каразінської наукової бібліотеки [28]. Унаслідок ракетного удару по середмістю були пошкоджені вікна корпусів університету на Майдані Свободи. За два роки такий удар завдали знову, розбивши 550 вікон головної будівлі університету. Вся каразінська спільнота — «від прибиральниці до ректорки, від студента до декана» [32] — згуртувалася для ліквідації наслідків цих обстрілів: прибирали розбиті стекла й уламки, заколочували вікна тощо.

Каразінські медики на фронті. Багато вихованців і співробітників медичного факультету добровільно стали на захист батьківщини й пішли на фронт бойовими медиками. Багато з них віддали своє життя, виконуючи професійний і громадянський обов'язок. Зокрема, випускник медичного факультету Владислав Ковальов ще на початку війни записався добровольцем до батальйону «Херсон» (загинув у серпні 2014 року під Іловайськом під час евакуації поранених); інженер симуляційного центру Євген Храпко пішов на фронт бойовим медиком і був одним із засновників 205-го навчального центру тактичної медицини (загинув у червні 2022 року поблизу с. Українка Харківської області, рятуючи поранених); вихованець медичного факультету Ігор Філімонов брав активну участь в обороні держави (загинув у січні 2023 року під Бахмутом під час евакуації поранених); доцент кафедри стоматології Єгор Желнін у перший день повномасштабного

вторгнення вступив до лав територіальної оборони Харкова (загинув у серпні 2023 року, накривши своїм тілом пораненого) [45].

Проблеми з безпекою навчання під час війни. У жахливих умовах опинилися викладачі й студенти медичного факультету на початку повномасштабного вторгнення. Багато хто з них мав залишити Харків через небезпеку для власного життя або втрату житла. Навчальний процес припинився на місяць, а згодом його поновили в дистанційному форматі.

Тривала пандемія COVID-19 напередодні повномасштабного вторгнення надала багато часу і можливостей для створення повноцінної платформи дистанційного навчання, тож після повномасштабного вторгнення медичний факультет швидко повернувся до цього формату [22, р. 101770]. Проте, медична освіта має особливі вимоги — крім теоретичних занять, потрібна медична практика й отримання знань і навичок у лабораторіях і клінічних базах. Війна майже унеможливила такий формат поєднання теорії з практикою, оскільки це поставило б під загрозу життя студентів і викладачів. Отже, медичному факультету довелося швидко шукати будь-які можливості для забезпечення очного навчання і медичної практики, а також налагодити онлайн контакт із лікарнями.

Розв'язати питання з очним навчанням за межами Харкова вдалося завдяки підтримці адміністрації та колег з інших міст України і за кордоном. Для студентів, які виїхали з Харкова, але не залишили Україну, влаштували офф-лайн філіал медичного факультету в Івано-Франківську, де майбутні медики могли навчатися в аудиторіях і відвідувати місцеві лікарні у відносній безпеці [29]. Прихисток каразінським викладачам і студентам-медикам, які виїхали з України, надав у жовтні 2023 року біологічний факультет університету Регенсбурга в Німеччині, який забезпечив українців житлом і соціальною підтримкою, а головне — дозволив користуватися своїми аудиторіями, лабораторіями й обладнанням для практичних занять із гістології, фізіології та мікробіології [34; 38; 61]. Безпечне очне навчання для студентів з Африки Каразінський університет влаштував у Нігерії завдяки співпраці з університетом Ігбінедіон [50].

Найбільш складним завданням було налагодження викладання у прифронтовому Харкові, де залишилася значна кількість студентів, які потребували опанування практичних навичок [32]. Викладачі клінічних дисциплін почали створювати для студентів відеозаписи лікувальних і діагностичних процедур та поширювати їх на своїх онлайн платформах. Також викладачі влаштовували дистанційні огляди пацієнтів і прямі трансляції з лікарень [29]. Згодом налагодили відвідування клінічних баз, але, враховуючи небезпеку раптових обстрілів міста й навмисне руйнування агресором лікувальних закладів, студентів не примушували відвідувати викладачів у лікарнях, а надали їм право самостійно ухвалювати такі рішення [29]. За власним бажанням студенти могли

також відвідувати спеціалізовані приміщення університету, де вони мали змогу наочно ознайомитися з тим, що вивчають теоретично. Велику допомогу в цьому надав факультету його власний Симуляційний центр медичної підготовки, відкритий лише за два роки до початку повномасштабного вторгнення. Він має вигляд компактної лікарні зі спеціалізованими палатами, оснащеними лікарняними ліжками, діагностичним й лікувальним обладнанням, інструментами і реалістичними манекенами, які здатні відтворювати поведінку пацієнта. Центр проводить навчання за різноманітними напрямками, але після початку повномасштабного вторгнення найбільше використовують його можливості із симуляції надання медичної допомоги пораненим на полі бою або цивільним, які отримали вибухові травми [44; 37]. Для якісного опанування практичних навичок, 2023 року для студентів відкрили Клініко-симуляційний стоматологічний центр Каразінського університету на базі Харківської обласної стоматологічної поліклініки [54]. Крім того, факультет застосовував і класичні методи ознайомлення студентів із реальними наслідками хвороб. Наприклад, проводили тематичні заняття та екскурсії у музеї макропрепаратів кафедри загальної та клінічної патології [55]. У разі крайньої потреби проведення занять в університеті, або тоді, коли студенти і викладачі потребували стабільного доступу до електроенергії та інтернету, Каразінський університет організував у своїх глибоких і добре захищених підвальних і напівпідвальних приміщеннях спеціалізовану локацію «Безпечний простір» [36].

Адаптація до потреб війни. Після першого шоку від повномасштабного вторгнення, медичний факультет швидко оговтався та увійшов у активний стан роботи на користь суспільства й освіти, та почав пошук і реалізацію ініціатив, які працювали б на захист держави. Зокрема, для якіснішої підготовки хірургів і анестезіологів, яких наразі вкрай не вистачає на фронті й в цивільних лікарнях, була заснована нова кафедра — загальної хірургії, анестезіології та паліативної медицини [26]. Для підготовки спеціалістів-травматологів у грудні 2023 року налагодили співпрацю з провідною науково-дослідною установою у цій сфері — Інститутом патології хребта та суглобів імені професора М. І. Ситенка, в якому факультет відкрив свою нову клінічну базу [35]. Як і більше сотні років тому, війна знов поєднала шляхи каразінських медиків із харківським відділенням організації Червоного Хреста. Зокрема, ця організація нагородила орденом «За порятунок життя» доцента Марію Матвеєнку [26].

Окремої уваги варті ініціативи факультету з організації навчання людей, які не мають медичної освіти, але бажають бути готовими надавати допомогу постраждалим від війни. Як висловилася деканка медичного факультету Тетяна Лядова: «Кожна людина, враховуючи умови сьогодення, має вміння надавати невідкладну допомогу, зупинити кровотечу, врятувати життя і бути корисною» [32]. Для реалізації цього проєкту створили Каразінську

школу анестезіології, невідкладної і тактичної медицини, яка разом із міжнародними партнерами регулярно проводить безкоштовні тренінги й майстер-класи для воїнів Збройних сил України, студентів і співробітників університету, а також усіх охочих. Навчальні тренінги проводять за темами: «Основи тактичної медицини» [58], «Невідкладні стани: надання домедичної допомоги на місці подій» [57], «Базові медсестринські навички» [56], «Перша допомога після травми» [40], «Інструментальна мобілізація м'яких тканин і перкусійний масаж під час реабілітації військовослужбовців» [42] та інші [49].

Інформація про ці тренінги поширилася Харковом і зацікавила деякі заклади середньої освіти. Влітку 2023 року в Симуляційному центрі провели майстер-клас для учнів Харківського фізико-математичного ліцею №27 [41], а восени того ж року вчителі Харківського ліцею №28, який на той час здійснював очний освітній процес на станції метро «Університет», звернулися до медичного факультету з проханням навчити їх основам надання первинної медичної допомоги. Протягом вересня вчителів тренували директорка Каразінської школи невідкладної і тактичної медицини Марія Матвеєнка та спеціаліст симуляційного центру Іван Рудас [43].

Активну участь у роботі з військовими брав також Каразінський Центр післядипломної медичної освіти. Разом із групою фізичної терапії та реабілітації військового угруповання «Харків», вони організували підготовку спеціалістів, які в межах цього проєкту безкоштовно надали кваліфіковані реабілітаційні послуги захисникам України [53].

Безпосередню активну участь у реалізації більшості зазначених ініціатив брали студенти, інтерни й викладачі медичного факультету.

Студенти-медики і війна. Війна досить помітно вплинула на психологічний та емоційний стан студентів, їхню здатність до засвоєння інформації та мотивацію до навчання. Ті студенти, які залишилися в Харкові, перебувають під постійним стресом через загрозу обстрілів. Багато студентів зі східних і південних областей від початку повномасштабного вторгнення потрапили під окупацію. Деякі з них тимчасово втрачали зв'язок з університетом. Деякі мали ризикувати життям аби залишити окуповану територію: вони виїжджали до вільної частини України або за кордон під обстрілами, або виїжджали територію країни-окупанта, наражаючи себе на смертельну небезпеку. Деякі студенти не мали можливості залишити окуповану територію і були вимушені пристосуватися до життя під наглядом ворога, але все одно продовжували відвідувати онлайн-заняття і спілкуватися з викладачами українською мовою, нехтуючи ризиком бути почутими й покараними. Студентам, які залишилися в таких містах, як Маріуполь, доводилося думати не про навчання, а про виживання, оскільки, навіть після завершення активної фази боїв, життя в місті продовжувало бути нестерпним через відсутність електроенергії, дефіцит води, їжі та ліків. Навіть студенти, які виїхали до повністю або відносно безпечних

місць, перебували у тривожному стані через невизначеність майбутнього, втрату житла і близьких людей, страх опинитися без джерел прибутку тощо. Долею студентів, які потрапили у скрутне становище, переймалися їхні однокурсники, викладачі, керівництво факультету й студентське самоврядування (особливо це проявилось в перші місяці повномасштабного вторгнення, коли велика кількість студентів тимчасово зникла з інформаційного простору). Усе це негативно вплинуло на навчальний процес, оскільки велика кількість студентів узагалі втратила можливість навчання, а інші не могли зосередитися на ньому, знаючи, що їхнім друзям загрожує небезпека.

Позначилася війна також і на мотивації молоді щодо отримання знань, особливо тих студентів, які на початку повномасштабного вторгнення навчалися на перших курсах і ще не встигли закріпити в собі відчуття причетності до медичної професії. Для моральної підтримки таких студентів Каразінський університет задіяв весь свій потенціал і контингент психологів, а з вересня 2023 року розпочалося проведення лекційного курсу з психологічної підтримки [49].

Студенти старших курсів, які встигли отримати практичний досвід і усвідомити себе медиками, мали більшу мотивацію до навчання й бажали пройти його до кінця попри всі перешкоди. Висока мотивація була наявна також серед новоприбулих студентів, які вступили до вишу вже після початку повномасштабного вторгнення і повністю усвідомлювали свій вибір. Попри песимістичні очікування, пов'язані з високим психологічним навантаженням на молодь і нерегулярним постачанням електроенергії в Україні, студенти завзято продовжують брати участь у наукових дослідженнях і охоче демонструють їхні результати на конференціях, більшість з яких вони організовують із власної ініціативи. Отже, незважаючи на всі наміри ворога зламати дух освіти й медицини України, наразі моральний стан українських студентів-медиків можна назвати високим. Кількість охочих отримати медичну освіту в Каразінському зростає, а їхня мотивація до навчання підвищується.

Гірша ситуація спостерігається серед іноземних студентів Харкова. Важко уявити собі їхній моральний стан, коли вранці 24 лютого 2022 року вони прокинулися від звуків вибухів і дрижання вікон гуртожитку, а згодом мали ховатися від обстрілів у метро, де разом із харків'янами ділили останні воду та їжу. Ще більшим було хвилювання їхніх батьків, які відправили синів і дочок для навчання в далеку Україну задля світлого майбутнього, а тепер відчували себе безпорадними через те, що ніяк не могли зарадити скрутному становищу своїх дітей. За першої можливості більшість із цих студентів виїхали за кордон і продовжили навчання дистанційно або скористувалися нагодою щодо академічної мобільності у інших країнах. Ті ж, хто залишився в Україні, евакуювалися до безпечних міст і згодом зібралися в Івано-Франківську в офф-лайн філіалі Каразінського університету. На відміну від українських студентів,

яких утримувало відчуття патріотизму і любов до рідного міста, більшість іноземних студентів мало що тримало в Харкові, тож здебільшого вони обрали шлях продовження навчання у вишах інших країн. Утім, частина іноземних студентів залишилися вірними медичному факультету саме через любов до України й вдячність своїй Alma Mater. В інтерв'ю газеті «Каразінський університет» вони високо оцінили роботу медичного факультету і висловили думку, що факультет «розумно і професійно адаптувався до ситуації у прифронтовому місті» і що «навіть у такий складний час для України навчання в університеті не погіршилося», а один зі студентів навіть зізнався, що планує «залишитися працювати в Україні, тому що полюбив Харків» і після війни хоче налагодити своє життя в ньому [29]. Співчуття до долі українців із боку іноземних студентів проявилось не лише на словах, а й у справах. Так, наприкінці 2022 року вони провели збір коштів на придбання харчових продуктів і ліків для літніх людей деюкованого міста Ізюм [30].

Отже, від початку повномасштабного вторгнення медична освіта в Каразінському університеті зазнала значних втрат і мусила пережити чимало випробувань. Проте, досить швидко медичний факультет оговтався і запалав жагою бути корисним Україні, Харкову, захисникам України й власним студентам. Висловлюючись словами деканки медичного факультету Тетяни Лядової, «війна змінила нас, показала нашу незламність, стійкість, особисту мобілізацію, людяність і взаємоповагу» [32].

Порівняно із загальними особливостями медичної освіти під час війн, можна констатувати, що сучасний медичний факультет також дуже гостро відчув на собі втрату майна, переривання зв'язків і пошкодження інфраструктури; його студенти зазнали важкого стресу, пов'язаного з небезпекою життя і міграцією; медичний факультет також спрямував свої зусилля на опанування знань і навичок, потрібних під час війни. Проте, з іншого боку, студенти в Україні захищені від мобілізації, а Міністерство освіти не вимагає ані дострокових випусків лікарів, ані скорочення навчальної програми, що дозволяє зберегти покоління молодих лікарів, на сильні плечі яких ляже робота у післявоєнній Україні.

Порівнювати сучасний період історії медичного факультету з періодом часів влади імперії досить важко, оскільки за більше ніж століття змінилася не лише влада й політичний устрій нашої держави, а й світогляд людей в Україні та загалом у світі. Однак, можна побачити, що так само як і в далекому минулому, медики показали себе готовими на жертви заради спільного добробуту, а Каразінський університет знову продемонстрував себе дружною родиною, яка спільними зусиллями здатна подолати будь-які перешкоди.

Висновки

Війна завжди є випробовуванням для медичної освіти, оскільки несе в собі численні загрози.

Загальними особливостями, які притаманні впливу воєнного часу на медичну освіту, як у наш час, так і в минулі століття, є переривання навчання, погіршення умов його надання, переорієнтація навчання на потреби воєнного часу, зниження здатності студентів до зосередження уваги, їхній поганий фізичний і психологічний стан тощо. Ці фактори несуть загрозу не лише молодим медикам, а й нації загалом, оскільки погіршення якості медичної освіти створює дефіцит кадрів у системі охорони здоров'я, які вкрай необхідні під час війни.

Не менш потрібними будуть медики після завершення війни, коли нація відчує на собі всі її наслідки,

а саме потребу лікувати психічні розлади, контролювати спалахи інфекцій, доглядати за інвалідами тощо.

Хоча під час війни важливим завданням для медиків є допомога армії та суспільству, суспільство також має допомагати медикам і піклуватися про їхню безпеку. Вищі навчальні медичні заклади мають докладати найбільших зусиль для збереження і примноження своїх вихованців, створювати для них безпечні умови навчання, надавати доступ до новітньої наукової інформації, а також тимчасово пристосовувати навчальний процес до умов і потреб війни.

Список використаної літератури

1. Al Saadi T., Zaher Addeen S., Turk T., Abbas F., Alkhatib M. Psychological distress among medical students in conflicts: a cross-sectional study from Syria // *BMC Medical Education*. — 2017. — № 17. — P. 1–8. <https://doi.org/10.1186/s12909-017-1012-2>.
2. Alsabri M., Alsakkaf L. M., Alhadheri A., Cole J., Burkle F. M. Jr. Chronic Health Crises and Emergency Medicine in War-torn Yemen, Exacerbated by the COVID-19 Pandemic // *The Western Journal of Emergency Medicine*. — 2022. — № 23(2). — P. 276–84. <https://doi.org/10.5811/westjem.2021.10.51926>.
3. Alvarez W. C. Medical education and practice in Germany during World War II // *Gastroenterology*. — 1946. № 7(4). — P. 493–494.
4. Andrews J. S., Lomis K. D., Richardson J. A., Hammoud M. M., Skochelak S. E. Expanding innovation from undergraduate to graduate medical education: A path of continuous professional development // *Medical Teacher*. — 2021. № 43(sup2). — P. 49–55. <https://doi.org/10.1080/0142159x.2021.1935835>.
5. Antoniuk V. Perspective Chapter: The War as a Factor of Upheavals and Transformations in Higher Education — Experience of Ukraine // *Education and Human Development* / ed. L. Waller, S. Kay Waller: IntechOpen, 2023. <https://doi.org/10.5772/intechopen.109688>.
6. Chauhan V., Secor-Jones S., Paladino L., Sardesai I., Ratnayake A., Stawicki S. P., et al. Emergency Departments: Preparing for a New War // *Journal of Emergencies, Trauma, and Shock*. — 2022. — № 15(4). — P. 157–161. https://doi.org/10.4103/jets.jets_143_22.
7. Chu H. P. Medical education during the anti-aggression war // *Chinese Medical Journal*. — 1946. — № 64(1–2). — P. 17–23.
8. Crofton E. Medical students in the first World War: the Edinburgh experience // *The Journal of the Royal College of Physicians of Edinburgh*. — 1997. — № 27(2). — P. 227–241.
9. Debarre A. Hard to reach: providing healthcare in armed conflict. International Peace Institute. — 2018. — 40 p.
10. Diehl H. S. Medical Education // *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. — № 231(1). — P. 88–92. <https://doi.org/10.1177/000271624423100115>.
11. Dobiesz V. A., Schwid M., Dias R. D., Aiwonodagbon B., Tayeb B., Fricke A., et al. Maintaining health professional education during war: A scoping review // *Medical Education*. — 2022. — № 56(8). — P. 793–804. <https://doi.org/10.5195/ijms.2023.2476>.
12. Editorial // *British Medical Journal*. — 1915. — № 1. — P. 977. <https://doi.org/10.1136/bmj.1.2840.977>.
13. Editorial // *British Medical Journal*. — 1915. — № 2. — P. 785. <https://doi.org/10.1136/bmj.2.2865.785>.
14. Editorial. *British Medical Journal* // *British Medical Journal*. — 1914. — № 2. — P. 307–312. <https://doi.org/10.1136/bmj.2.2797.307>.
15. Fares J., Fares M. Y., Fares Y. Medical schools in times of war: Integrating conflict medicine in medical education // *Surgical Neurology International*. — 2020. — № 11. — P. 5. https://doi.org/10.25259/sni_538_2019.
16. Garfield R., McCarthy C. F. Nursing and nursing education in Iraq: challenges and opportunities // *International Nursing Review*. — 2005. № 3 (52). — P. 180–185. doi:10.1111/j.1466-7657.2005.00428.
17. Ghobarah H. A., Huth P., Russett B. The post-war public health effects of civil conflict // *Social Science & Medicine*. — 2004. — № 59 (4). — P. 869–884. doi:10.1016/j.socscimed.2003.11.043.
18. Gisondi M. A., Michael S., Li-Sauerwine S., Brazil V., Caretta-Weyer H. A., Issenberg B., et al. The Purpose, Design, and Promise of Medical Education Research Labs // *Academic Medicine*. — 2022. — № 97(9). — P. 1281–1288. <https://doi.org/10.1097/acm.00000000000004746>.
19. Hoefler R. A. Jr, Maris C. R., Silver L. F., Jennings M. J. Training resident surgeons in combat: an experience during the Persian Gulf War // *Military Medicine*. — 1992. — № 157(12). — P. 657–659. doi:10.1093/milmed/157.12.657.
20. Le T.-H., Bui M.-T., Uddin G. S. Economic and social impacts of conflict: A cross-country analysis // *Economic Modelling*. — 2022. — № 115. — P. 105980. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2022.105980>.
21. Madsen A. M., Pope R., Samuels A., Margolis C. Z. Foreign students experience during a time of war // *The Israel Medical Association Journal*. — 2013. — № 15(3). — P. 143–147.
22. Mushtaha E., Abu Dabous S., Alsayouf I., Ahmed A., Raafat Abdraboh N. The challenges and opportunities of online learning and teaching at engineering and theoretical colleges during the pandemic // *Ain Shams Engineering Journal*. — 2022. — № 13(6). — P. 101770. <https://doi.org/10.1016/j.asej.2022.101770>.
23. Srichawla B. S., Khazeei Tabari M. A., Gaman M. A., Munoz-Valencia A., Bonilla-Escobar F. J. War on Ukraine: Impact on Ukrainian Medical Students // *International Journal of Medical Students*. — 2022. — № 10(1). — P. 15–17. <https://doi.org/10.5195/ijms.2022.1468>.
24. Takoutsing B. D., Găman M. A., Puyana J. C., Bonilla-Escobar F. J. The Silent Casualties: War's Impact on Medical Students and Medical Education // *International Journal of Medical*

- Students. — 2023. — № 11(4). — P. 254–258. <https://doi.org/10.5195/ijms.2023.2476>.
25. Turk T., Aboshady O. A., Albittar A. Studying medicine in crisis: students perspectives from Syria // *Medical Teacher*. — 2016. — № 38(8). — P. 861–862. doi:10.1080/0142159X.2016.1204432.
 26. Анастезіологиня Марія Матвєєнко: «У професії залишаються найбільш стресостійкі». Розмова про нагороду від Червоного Хреста та про початок війни. // *Каразінський університет*. — 2024. — 24 лютого.
 27. Белозеров И. В., Посохов С. И., Проценко Е. С., Кириченко М. И. Медицинский факультет Каразинского университета 1805–1920 годов / под общ. ред. И. В. Белозерова. — Харьков: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. — 336 с.
 28. Бібліотека Харківського університету: реалії війни // *Каразінський університет*. — 2023. — 1 жовтня.
 29. Війна не перешкода: чому іноземні студенти обирають Каразінський // *Каразінський університет*. — 2024. — 24 лютого.
 30. Волонтерська допомога за ініціативи іноземних студентів медичного факультету. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://medicine.karazin.ua/news/827-volonterska-dopomoga-za-initsiativi-inozemnih-studentiv-medichnogo-fakultetu>.
 31. Гейманович А. Николай Федотович Мельников-Разведенков // Юбилейный сборник в честь профессора Н.Ф. Мельникова-Разведенкова по поводу 25-летия его научно-преподавательской деятельности. — Т. 1. — Харьков, 1916.
 32. Деканеса медичного факультету, професорка Тетяна Лядова: «Університет живе, навчає, творить заради перемоги!» // *Каразінський університет*. — 2023. — 17 листопада.
 33. Зберігаємо вогник надії в наших віках: репортаж з відновлення Каразінського університету // *Каразінський університет*. — 2023. — 29 січня.
 34. Зустріч каразінців з представниками університету Регенсбурга // *Каразінський університет*. — 2024. — 24 лютого.
 35. Каразінський відкрив нову клінічну базу медичного факультету — ДУ «Інститут патології хребта та суглобів імені професора М. І. Ситенка Намн України» // *Каразінський університет*. — 2023. — 6 грудня.
 36. Каразінський нагадує про можливість навчатися попри відключення світла [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://karazin.ua/news/karazinskiy-nahaduie-pro-nbsp-mozhlyvist-bezpechno-navchatys/>.
 37. Каразінський світ науки-2023 // *Каразінський університет*. — 2023. — 1 листопада.
 38. Каразінці розпочали навчання в університеті Регенсбурга за програмою обміну // *Каразінський університет*. — 2023. — 29 грудня.
 39. Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Отец и сын Бокариусы: жизнь, отданная судебной медицине // *UNIVERSITATES. Наука и просвещение: научно-популярный журнал*. — 2009. — № 2. — С. 12–23.
 40. Майстер-клас «Перша допомога при травмі / Initial Trauma Management (ITM)». [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://medicine.karazin.ua/news/970-mayster-klaspersha-dopomoga-pri-travmi-Initial-Trauma-Management-ITM>.
 41. Майстер-клас для учнів від Каразінської школи невідкладної та тактичної медицини. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://medicine.karazin.ua/news/954-mayster-klas-dlya-uchniv-vid-karazinskoi-shkoli-nevidkladnoi-ta-taktichnoi-meditsini>.
 42. Майстер-клас з фізичної терапії та реабілітації «Інструментальна мобілізація м'яких тканин і перкусійний масаж в реабілітації військовослужбовців. Техніки і практичне застосування». [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://medicine.karazin.ua/news/963-mayster-klas-z-fizichnoi-terapii-ta-reabilitatsii-Instrumentalna-mobilizatsiya-myakih-tkanin-i-perkusiynyi-masaj-v-reabilitatsii-viyskovoslujbovtiv-tehniki-i-praktichne-zastosuvannya>.
 43. Метрошкола у кожному районі? Робота науково-освітнього кластеру в Каразінському. Дискусія про навчання під землею // *Каразінський університет*. — 2024. — 17 квітня.
 44. Найкращий і найбільший симуляційний центр в Україні — медичного факультету Каразінського університету // *Каразінський університет*. — 2023. — 1 жовтня.
 45. Небесні каразінці // *Каразінський університет*. — 2024. — 24 лютого.
 46. Общий устав Императорских Российских университетов. — Харьков: в университетской типографии, 1837. — 50 с.
 47. Отчет Лазарета для раненых воинов Харьковского медицинского общества и Всероссийского союза городов №4 (9-го октября 1914 г. — 1-го июля 1916 г.) / Харьков. медицин. о-во. Харьков: Тип. Я. И. Намойтер, 1917. — 168 с.
 48. Отчет о состоянии лазарета Императорского Харьковского университета для раненых воинов со дня его открытия 26 октября 1914 года по 1 января 1915 года / Харьков. Имп. ун-т. Харьков: Типография фирмы «Адольф Дарре», 1915. — 40 с.
 49. Працюємо заради майбутнього! // *Каразінський університет*. — 2024. — 29 січня.
 50. Програма навчання для студентів медичного факультету з Нігерії. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://medicine.karazin.ua/news/802-programa-navchannya-dlya-studentiv-medichnogo-fakultetu-z-nigerii>.
 51. Проценко Е. С., Кириченко М. И., Ремнёва Н. А., Падалко В. И. Кафедра общей и клинической патологии: от истоков к современности: монография / под. ред. В. Н. Савченко. — Харьков: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. — 188 с.
 52. Соколов Н. А. Кафедра госпитальной хирургической клиники // Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905). Под ред. И. П. Скворцова, Д. И. Багалея. — Харьков: Печатное дело, 1905–1906. — С. 357–371.
 53. Співпраця Центру післядипломної медичної освіти та позаштатної групи фізичної терапії та реабілітації військового угруповання «Харків». [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://cro.karazin.ua/fizichna-terapija-ta-reabilitacija>.
 54. Стоматологічна освіта знову в Каразінському! // *Каразінський університет*. — 2023. — 29 грудня.
 55. Студенти 3 курсу україномовної форми навчання відвідують патологоанатомічний музей. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://medicine.karazin.ua/news/989-patoloanoatomichnyi-muzei>.
 56. Тренінг «Базові медсестринські навички». [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://medicine.karazin.ua/news/980-trening-bazovi-medsestrinski-navichki>.
 57. Тренінг «Невідкладні стани: надання домедичної допомоги на місці подій». [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://medicine.karazin.ua/news/923-trening-nevidkladni-stani-nadannya-domedichnoi-dopomogi-na-mistsi-podiy>.
 58. Тренінг з основ тактичної медицини для воїнів Збройних сил України. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://>

- medicine.karazin.ua/news/931-trening-z-osnov-taktichnoi-meditsini-dlya-voiniv-zbroynih-sil-ukraini.
59. Харьковское Медицинское Общество // Харьковский медицинский журнал. — 1916. — Т. 20. — С. 438.
60. Хроника. Война // Харьковский медицинский журнал. — 1914. — Т. 18. — С. 212–214.
61. Цикл очних занять з фізіології для студентів-медиків згідно з меморандумом про співробітництво з університетом Регенсбурга // Каразінський університет. — 2024. — 3 травня.

Медична освіта на тлі війни: приклад Каразінського університету

Проф. Т.І. Лядова, асист. М.І. Кириченко, доц. А.В. Бабічев, проф. О.С. Проценко, доц. Н.О. Ремньова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

У статті розглядається світовий досвід впливу воєнних конфліктів на медичну освіту з особливою увагою на досвіді саме Каразінського університету. Зроблено висновок, що впливу війни на медичну освіту завжди притаманні: переривання освітнього процесу, погіршення умов або ефективності навчання, переорієнтація освітнього процесу на потреби війни, незадовільні фізичний і психологічний стан студентів.

Ключові слова: війна, медична освіта, Каразінський університет, освіта під час війни, добробут студентів, стрес.

Medical education against the backdrop of war: the case of Karazin University

Prof. Tetiana Liadova, asst. Maksym Kyrychenko, assoc. prof. Anatoliy Babichev, prof. Olena Protsenko, assoc. prof. Natalia Remnyova

V. N. Karazin Kharkiv National University

The article examines the global experience of the impact of military conflicts on medical education, with particular attention to the experience of Karazin University School of Medicine. It concludes that the impact of war on medical education is extremely negative and has always been characterized by interruptions or deterioration of learning conditions, its reorientation to meet war needs, the worsening physical and psychological state of students, and a decrease in the effectiveness of their learning. These factors pose a threat not only to education but also to the nation as a whole, as the decline in the quality of medical education creates a shortage of personnel in the healthcare system, which is critically needed during war and in post-war time. Nevertheless, the Karazin University School of Medicine has met the challenges of wartime with dignity and managed to organize the education of medical students in both online and in-person formats, as well as to establish open courses for developing primary medical care skills for the wounded and those affected by the consequences of the war.

Key words: war, medical education, Karazin University, education during war, student well-being, stress.

Контактна інформація: Кириченко Максим Іванович —
кандидат історичних наук, асистент кафедри загальної та клінічної патології
медичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна
m.i.kiritchenko@karazin.ua

Стаття до редакції надійшла 01.08.2024 р.